
Hannu Syväoja

Kansalaiskoulu 1957- 81

Matalan profiilin kasvatusta koulunuudistuksen varjossa

Kansalaiskoulusta säädettiin vuoden 1957 kansakoululaissa ja seuraavana vuonna annetussa kansakouluasetuksessa. Säädökset astuivat voimaan elokuun ensimmäisenä päivänä 1958, jolloin jatkokursseja ja päiväjatkokouluja alettiin nimittää kansalaiskouluiksi. Jo tällöin tiedettiin, että koulumuodosta oli tulossa väliaikainen, peruskoulun yläasteen esivaihe. Täysimuotoisena se ei ollut kunnolla käynnistynytkään, kun peruskoulu häämötti näköpiirissä. 1970-luvulla kansalaiskoulu olikin tehnyt tehtävänsä, joten se ajettiin kaikkialla alas. Viimeiset päästötodistukset jaettiin keväällä 1981 pääkaupunkiseudulla; Pohjois-Suomessa sama oli tapahtunut jo viittä vuotta aikaisemmin.

Tämä artikkeli on eräänlainen alkuluonnos - milteipä vain dispositio - tekeillä olevaa kansalaiskoululaitoksen historiaa varten. Vuosikirja-artikkelin rajausvaatimukset pakottavat esittämään asiat vain pääpiirteittäin. Siksi en ole voinut ujuttaa mukaan esim. kansalaiskoulussa toimineiden opettajien muisteluja, joita tähän mennessä olen saanut kiitettävän runsaasti.

Jatko-opetuksen vaatimaton alku

Lähettyessään kansakoulunopettajien ensi "parvet" kenttätööhön Uno Cygnaeus toivoi palavasti, että he toimisivat "valistuksen airuina Suomen salolla". Vaikutuksen tuli ylittää tavanomaisen

koulutyön rajat. Konkreettinen ehdotus oli vaatimaton: säännön mukaisen koulutyön lisäksi opettajan tulisi kierrellä ympäristön kodeissa opastamassa perheenäitejä lasten hoidossa ja kasvatuksessa. Ehdotus osoitti tarkkanäköisyyttä aikana, jolloin perinteiseen tapaan elävissä talonpoikaistaloissa vauvoja ja pikkulapsia hoidettiin yleensä huonosti, suorastaan välinpitämättömästi. Ehdotuksen tarkastanut komitea ei kuitenkaan hyväksynyt tällaista opetusmuotoa vaan piti parempana, että opettaja ohjaisi yhtenä tai mieluummin kahtena iltapäivänä viikossa kansakoulun käyneitä ja muita kouluiän sivuuttaneita kirjallisuuden lukemiseen, kirjoittamiseen ja muuhun hyödylliseen. Komitean ehdottamassa muodossa ajatus sitten kirjattiin kansakouluasetukseen (Ask 12/1866, 125 §). Tätä voidaan pitää kansalaiskoulun alkuituna.

Kuvatunlainen jatko-opetus ei kuitenkaan käynnistynyt helposti. Toteutumisen esteet olivat lähinnä taloudellisia. Kansakoululaitos ja kouluja ylläpitäneet kunnat olivat syntyneet samassa uudistusten aallossa. Lastenkengissä hoipertelevat kunnat hakivat muotoaan ja turvautuivat helpoimpiin ratkaisuihin. Niukkoine resursseineen niiden oli helppo unohtaa asetuksen jatko-opetusta koskeva momentti.

Jotenkin jatko-opetus lähti käyntiin, ja vuoden 1921 oppivelvollisuuslaissa sen järjestäminen määrättiin pakolliseksi. Maalaiskunnissa riitti 100 tunnin mittainen iltakurssiopetus, kaupungeissa, kauppaloissa ja taajaväkisissä yhdyskunnissa tuli olla päiväkoulu. Jatko-opetus oli korvattavissa muunlaisella opiskelulla, mikä tuli käytännössä tarkoittamaan oppi- tai ammattikoulua. (Ask 101/1921, 3§, 8§.) Kaupungeissa etenkin pojat käyttivät hyväksseen ammattikoulutietä.

Käytännössä jatko-opetuksen toteuttaminen oli edelleenkin hankalaa. Sen järjestäminen oli kiinni kunnan varallisuudesta ja halukkuudesta. Kuntien ja kotien mieli kääntyi vähitellen jatko-opetukselle vastaiseksi. Kouluviranomaisillekin siitä oli tulossa välttämätön paha. Jatko-opetuksen heikko tila on liitettävissä myös sotien välisen ajan koulutuspolitiikan pysähtyneisyyteen (ks.

Lampinen 2003, 45 – 49). Sille oli ymmärrettäviä syitä. Heti itsenäisyyden alkuvuosina pantiin nopeasti toimeen autonomian ajalla kariutuneet uudistukset. Oppivelvollisuuslaki oli niistä yksi. Lain sisäänajo oli valtiolle ja varsinkin kunnille oli raskas tehtävä, joten varoja ei enää riittänyt jatko-opetuksen laajentamiseen; päähuomio kiinnittyi alakansakouluihin. Tasapuolisuuden vuoksi huomio oli suunnattava myös yhteiskuntapolitiikan muille sektoreille.

Polittisista ryhmittymistä maalaisliitto piti jatko-opetusta kyllä tärkeänä, mutta halusi pitää sen maaseudun kouluissa suppeana. Jatkokouluikäiset olivat käypää työvoimaa; maanviljelijäväestö arvostikin nuoren aikuistumista lähinnä työn kautta. (Männistö 2002, 206.) Senaikainen maatalo antoikin monipuolisia kehitysvirikkeitä, joskin ne tähtäsivät sopeutumaan muuttumattomaan tilanteeseen. Vielä koulunuudistuksen tiimoilla maalaisliiton kärkipoliitikkoihin kuulunut Juhani Leppälä halusi maatalousnuorison pysyvän isiensä ja äitiensä ammatissa.

Asiaa hankaloitti vielä kolmekymmentäluvun taitteen ankara pulakausi. Koululaitoskin joutui säästökuurille. Ennestäänkin syrjitty jatko-opetus oli kiitollinen säästämiskohde. Siinä mielessä oppivelvollisuuslain 8§:n 3 momentin säännöksiä muutettiin vuonna 1931. Maaseudun jatko-opetuksen ylärajaksi säädettiin 150 tuntia lukuvuodessa. Samalla väljennettiin oikeutta määrätä sen pituus paikallisten olojen mukaiseksi. Paljon tuhoisammin vaikutti maaseudun jatko-opetuksen kehitykseen saman vuoden lopussa annettu poikkeuslaki, jolla kunnilta evättiin jatko-opetuksen valtionapu. Vastapainoksi ne vapautettiin tämän opetusmuodon järjestämisestä. Yhdensuuntaisena yleisen mielipiteen kanssa laki vaikeutti jatko-opetusta lyhyen voimassaoloaikansa jälkeenkin.

Kuntia patistellessaan virkamiehet taisivat vähän manailakin Cygnaeuksen idealismia. Pessimistisinä he alkoivat etsiä sopivia perääntymisteitä. Seurauksena oli toteutusmuotojen kirjavuus. Ääripäät olivat kaksivuotinen päi väkoulu ja jatko-opetuksen järjestämättä jättäminen.

Maaseudun jatko-opetustilanne 1950-luvun alkupuolella

Vuonna 1950 asetettu kansakoulun jatko-opetuskomitea tilastoi kansakouluntarkastajien antamien tietojen perusteella maaseudun kansakoulupiirien jatko-opetustilanteen lukuvuosina 1950–51 ja 1953–54 (KM 1954: 12, 20–24). Taulukko 1 on pelkistys mietinnön yksityiskohtaisesta taulukosta. Luvut tarkoittavat vain maaseudun varsinaisen kansakoulun piirejä.

Taulukko 1. Jatko-opetuksen muodot 1950-luvun alkupuolella		
Oppilaita korkeintaan 7.	1950/51	1953/54
A. Oppilaita 1–4, ei jatko-opetusta	593	381
B. Oppilaita 1–4, iltajatko-opetusta joka toinen lukuvuosi	531	262
C. Oppilaita 1–4, vain kotitalouden opetusta	20	21
D. Oppilaita 1–4, vain tytöille ja vain kotitalouden opetusta	86	33
E. Oppilaita 1–4, vain tytöille kotitalouden opetusta	-	44
F. Oppilaita 1–7, iltajatko-opetusta vierassa koulussa	390	424
G. Oppilaita 5–7, iltajatko-opetusta + kaikille kotital. opetusta	1 690	1 234
Yhteensä	3 310	2 399
Oppilaita vähintään 8, yhden lukuvuoden iltajatko-opetus	1950/51	1953/54
H. Pojille 100 tuntia	870	715
I. Tytöille 100 tuntia	549	496
J. Pojille 101–200 tuntia	952	1 296
K. Tytöille 101–200 tuntia	1 114	1 089
L. Pojille 201–300 tuntia	71	216
M. Tytöille 201–300 tuntia	195	443
N. Pojille yli 300 tuntia	15	46
O. Tytöille yli 300 tuntia	42	183
Yhteensä	3 808	1 484
Oppilaita vähintään 8, yhden lukuv. keskitetty päiväjatko-opetus	1950/51	1953/54
P. Pojille 15–50 työpäivää	351	862
Q. Tytöille 15–50 työpäivää	375	888
R. Pojille 51–70 työpäivää	27	90
S. Tytöille 51–70 työpäivää	34	107
T. Pojille 71–100 työpäivää	53	71
U. Tytöille 71–100 työpäivää	30	90
V. Pojille 101–199 työpäivää	7	35
W. Tytöille 101–199 työpäivää	7	35
X. Pojille 200 työpäivää	20	108
Y. Tytöille 200 työpäivää	20	108
Yhteensä	924	2 394
Varsinainen kansakoulu 6-juokkainen	1950/51	1953/54
Z. Päiväjakokoulu 2 lukuvuotta	38	70
A. Iltajakokoulu 2 lukuvuotta	143	30
Yhteensä	181	100

Taulukko kertoo, kuinka kirjavaksi käytäntö oli muodostunut. Oli sellaisia kansakoulupiirejä (A), joiden oppilaille ei ollut järjestetty minkäänlaista jatko-opetusta, ei omassa eikä muissakaan kansakouluissa - lukuvuonna 1950 - 1951 näitä oli peräti 593. Koulut sijoittuivat lähinnä harvaanasutuille alueille. Tilastoa "johti" Nurmeksen tarkastuspiiri, mutta myös Helsingin ja Turunmaan kaksikielisissä piireissä oli paljon jatko-opetusta vailla olevia kouluja. Kolme vuotta myöhemmin määrä oli vähentynyt kolmanneksella. Aivan ilman opetusta nuoret eivät silti jääneet, ainakaan kaikkialla, koska jotkut opettajat ohjasiivat oppilaiden omin päin opiskelua. Palkkaa työstä tuskin herui, mikä todistaa "kansankynttilöiden" kutsumuksellisuutta.

Sotien jälkeisenä vuosikymmenenä jatko-opetusta kavensi myös yleinen opettajapula. Sairauden, korkean iän, perheasioiden tai muiden sellaisten syiden tähden pätevätkään kansakoulunopettajat eivät aina olleen halukkaita pitämään jatko-opetustunteja minimiä enempiä. Palkkiokaan ei inflaatiovuosina suinkaan houkutelut. Joillakin paikkakunnilla oli vielä pula sopivista tiloista.

Yleisesti voidaan sentään todeta, että kolmen vuoden aikana jatko-opetuksen asema oli kohentunut huomattavasti. Vaatimattomien opetusjärjestelyjen määrä oli laskenut. Väheneminen koitui pitempikестоisten hyväksi: määrä nousi kolmen vuoden aikana 924:stä 2 394:ään. Tällaisia koulupiirejä oli eniten Kemijärven, Lahden, Lapin, Tampereen ja Hämeenlinnan tarkastuspiireissä. Työajaltaan 101 - 199 työpäivää käsittäviä (V, W) oli vain Kuusankoskella (sekä ammattikoulun yhteydessä), sekä koko lukuvuoden toimivia (X, Y) Helsingin maalaiskunnan Tikkurilassa ja Orimattilassa.

Jatko-opetuksen monimuotoisuutta säätelevät tekijät olivat koulutusajan pituuden lisäksi jatko-opetuspiirien muodostaminen, oppilaiden sukupuoli sekä oppiaineet, joista määräävin oli kotitalous.

Tätä oppiainetta varten perustettiin opettajanvirkoja, usein kiertäviä. Se oli oire jatko-opetuksen vakinaistumisesta. Vuonna

1954 maaseudulla kotitalousopetus oli edelleen keskitettyä, ja aineen kiertävien opettajien osuus oli rajusti vähentynyt. Komitean mielestä oli ilahduttavaa, että eri tahoilla oli alettu kiinnittää huomiota niihin nuoriin, jotka koulupiirin vähäisen oppilasmäärän vuoksi jäisivät kokonaan vaille tätä opetusta ilman erityistä järjestelyä. Joissakin kunnissa heidät oli koottu 4 – 5 viikoksi kunta-keskukseen saamaan kansakoulun päästötodistukseen vaaditun jatko-opetuksen.¹

Jatko-opetustilannetta kuvaava taulukko näyttää selvästi kuinka epätasa-arvoista peruskoulutuksen saaminen vielä 1950-luvulla saattoi olla. Lähes neljässä sadassa piirissä kahdeksaluokkalaisille ei annettu tilaisuutta säädettyyn jatko-opiskeluun. Vinoutumaa lisäsi vielä se, että kansakoulupiirissä, jossa jatko-opetusta ei voitu ollenkaan järjestää, kansakoulukin oli tavallisesti yksiopettajainen eli supistettu. Taajamassa asunut oppivelvollinen saattoi käydä täydellisen kansakoulun ja kaksivuotisen päivä-jatkokoulun, yhteensä kahdeksan lukuvuotta. Sen sijaan syrjäseudulla tai saaristokylässä asuneen maalaisserkun sivistysanti jäi ehkä supistetun koulun kuuden työvuoden varaan.²

Kansakouluopetuksen kokonaisuudistus koski myös jatko-opetusta

Yleistynyt oppikoulunkäynti pani miettimään, mitä tehdä pelkän kansakoulusivistyksen varaan jääneille nuorille, jotta he eivät työ- ja jatko-opiskelupaikkojen tavoittelussa jäisi toissijaiseen asemaan. Asia oli pitkään hautunut eri komiteoissa; etujärjestöistä Maalaiskuntien Liitto teetätti oman komiteanmietintönsä. (Männistö 2002, 203 –204.) Pyrkimystä vauhditti sotien jälkeinen koulutushalukkuus, kun sodista kärsinyt maa haluttiin nostaa uuteen kukoistukseen sekä henkisesti että taloudellisesti.

Todellista toimeen tarttumista merkitsi kansakouluopetuksen uudistus, joka alkoi yksittäishankkeina. Niitä olivat vuonna 1946 annetut lait kunnallisista keskikouluista³ ja kokeilumielessä

perustettavista ammatillisista jatkokouluista. Viimeksi sanotun lain perusteella maalaiskunta voi perustaa iltakurssiopetuksen vastineeksi yksivuotisen päiväkoulun. Myös seitsemännen päiväkouluiluokan lisääminen varsinaiseen kansakouluun oli askel täysipäiväistä jatko-opetusta kohti. Kunnissa joissa oli kaksivuotinen jatkokoulu kansakoulujakso säilyi kuusivuotisena. Samassa säädösrypäässä annettavalla lainmuutoksella väljennettiin maalaiskuntien jatko-opetuksen valtionapuehtoja.

Kyseiset hankkeet olivat osoitus suomalaisten koulutus-halukkuudesta jälleenrakentamisen ja sotakorvausten aikana, jolloin taloudelliset resurssit olivat niukat. Uudistusten vastaanotto oli kuitenkin niiva. Koulunuudistuksen lopullisesta muodosta ei ollut tarkkaa tietoa, joten kunnat eivät juurikaan tohtineet perustaa ammatillisia päiväjätkokouluja; niitä syntyi vain kolmeen kuntaan. Seitsemäs kansakoululuokkakaan ei saanut opettajien eikä vanhempienkaan suosiota. Kun toimeenpanoa varten ei ollut aikaa kovinkaan paljon, jäi opetussuunnitelma huteraksi, useimmin ennen opitun kertaamiseksi.

Taulukko 1 osoittaa, että 1950-luvulla kokopäiväinen jatko-opetus alkoi laajentua. Sellaisia kansakoulupiirejä, joiden oppilaille oli järjestetty täydellinen kaksivuotinen päiväkansalaiskoulu (Z), ja joiden varsinainen kansakoulun oli kuusivuotinen oli maalaiskunnissa 1950 kaikkiaan 38 ja 1954 70. Yleensä nämä koulut sijaitsivat kaupungeissa. Muualla niitä oli vain Lohjan maalaiskunnassa, Orimattilassa, Harjavallassa ja Kymissä.

Jatko-opetuksen kohentamissuunnitelmat kiteytettiin Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnössä II (1952:3) ja Kansakoulun jatko-opetuskomitean mietinnössä (1954:12). Viimeksi sanotusta tulikin sitten kansalaiskoulun järjestelyiden ja opetussuunnitelman perusasiakirja.

Esimerkkinä halusta perustaa komitean suunnitelmien mukaan toimivia kaksivuotisia päiväjätkokouluja kokeilumielessä mainittakoon Tampereen seutu. Siellä kouluneuvos Lauri Tarkkila sai

KUVA 1. Agronomin Erkki Lempiö ja Aarre Kailanpää kehittivät Pälkäneen jatkokoulun maatalousopetuksen malliksi muille. Myöhemmin rinnalle kiri Someron kansalaiskoulu kasvihuoneineen. Valokuva op. Jorma Ärölä.

tarkastuspiirinsä kunnat innostumaan asiasta. Jo mietinnön julkistamista seuraavana vuonna 1955 kaksivuotinen päiväkansalaiskoulu oli jo piirin kymmenessä kunnassa: Mänttä, Toijala, Valkeakoski, Kangasala, Lempäälä, Orivesi, Pirkkala, Pälkäne, Viiala ja Orivesi. Vaikka kokeilu ei ollut virallista laatua, kouluhallitus seurasi sitä kiinteästi. Tampereen kaksivuotiseen jatkokouluun perustettiin 1957 vanhempien kannatusta saanut vapaaehtoinen lisäluokka, jonka ohjelmaan kuului runsaasti käytännön harjoittelua työpaikoilla. (Ks. Telemäki 1979, 269.) Tampereen ohella jatko-opetus kehittyi myös Hämeenlinnan, Lahden, Porin ja Lapin tarkastuspiireissä.

Numerotietojen lisäksi komitea keräsi tietoja myös päiväkansalaiskoulujen opetusohjelmista. Ne olivat kehittyneet sisällöllisesti sekä käytännöllisluontoisempaan suuntaan, mutta toiminta

kärsi opettajien puutteesta. Pojilla etualalla oli puutyö, mutta myös metallityö näytti saavan yhä suurempaa suosiota. Ilmeisesti puutyön opetukseen oli saatavissa opettajia helpommin kuin metallityöhön, samoin opetustiloja ja työvälineitä. Erityisen voimakasta lisääntymistä oli havaittavissa maa- ja metsätaloudellisten aineiden opetuksessa. Tyttöjen opetuksessa oli etusijalla kotitalous (opetusta oli järjestetty enenevästi myös pojille). Käsityö oli otettu monen kurssin ohjelmaan. Sitä vastoin maataloudellista opetusta tytöille annettiin usein vain puutarhan ja kotieläinten hoidossa.

Jatko-opetuskomitea ei vielä käyttänyt lakiin tullutta nimeä *kansalaiskoulu*, vaikka se oli esiintynyt jopa puoli vuosisataa aikaisemmin.⁴ Kansakoululain määräämän pakollisen kansalaiskoulun aloittaminen ei ollut sellainen suurtapahtuma kuin oppivelvollisuuslain säätäminen aikanaan. Koulunuudistus oli meneillään, ja päähuomio sitä koskevassa keskustelussa kohdistui oppikoulun asemaan suunnitellussa peruskoulussa. Yleensä keskustelijat näyttivät luulleensa, että sana koulu tarkoitti yksinomaan oppikoulua!

Koulumuodon nouseva ja laskeva kaari tilastolukujen valossa

Kansalaiskouluverkon tihentymistä ja harvenemistä voi tarkastella koulujen lukumäärää esittävien tilastojen valossa. Haittana on, ettei määristä saa selvää kuvaa kuntaluokittelussa käytetyn dualistisen tilastointitavan vuoksi: maalaiskuntien ja kauppaloiden osalta ilmoitettiin kansalaiskoulujen lukumäärä, kaupunkien osalta luokkien määrät. Kaupunkien koulut olivat useimmin yhden johtokunnan alaisia, joten yksittäisellä koululla ei ollut autonomista koulupiirasemaa kuten maaseudulla. Tilanteen mukaan kansalaiskoululuokkia voitiin sijoittaa eri kouluihin, joskin hallinnossa kansalaiskoulut erotettiin varsinaisesta kansakoulusta ja niillä oli omat johtajansa.

Taulukko 2. Maalaiskuntien ja kauppaloiden kansalaiskoulut

Lukuvuosi	Kouluja	Suomenk.	Ruotsink.
1958/59	557	494	63
1959/60	514	461	53
1960/61	505	449	56
1961/62	502	449	53
1962/63	493	446	47
1963/64	492	446	46
1964/65	480	437	43
1966/67	447	408	38
1967/68	423	389	34
1968/69	406	376	30
1969/70	387	356	31
1970/71	371	347	24
1971/72	351	337	14

Näin ollen tarkastelen vain maalaiskuntien ja kauppaloiden koulujen lukumäärien muuttumista. Taulukko 2 kertoo, että määrä ylitti aluksi viidensadan, mutta putosi sen alle lukuvuoden 1961 – 62 jälkeen. Syitä oli monia. Yleinen oli se, että suuret ikäluokat ohittivat oppivelvollisuusiän kuusikymmentäluvun puoliväliin mennessä. Maaseutukoulujen ja niiden oppilaiden määrä putosi muutenkin suuren muutto liikkeen vaikutuksesta. Tosin lakkautetut koulut olivat yleensä ”kyläkouluja”, siis varsinaisia kansakouluja. Kansalaiskoulujen väheneminen selittyy kuntamuotojen muutoksilla. Lainmuutos helpotti kauppaloiden muuttumista kaupungeiksi. Vuodesta 1958 alkaen monet kauppalat käyttivät tilaisuutta hyväkseen. Myös pienen pitäjän liittyminen suurempaan saattoi merkitä sen kansalaiskoulun lakkauttamista. Sitä paitsi kustannusten säästämiseksi perustettiin kuntaliittoja yhteistä kansalaiskoulua varten. Viimein määrää vähensi se, että kuusikymmentäluvun loppupuolella keski- ja kansalaiskouluja yhdistettiin kokeiluperuskoulun yläasteiksi. Lukuvuonna 1972 -73 aloitettu peruskoulujärjestelmään siirtyminen merkitsi sitten koulumuodon nopeaa kuolemista.

Taulukko 3. Kansalaiskoulujen oppilasmäärä

Lukuvuosi	VII	VIII - IX	Yhteensä	Kurssinm.	Yhteensä
1957/58	9 836	41 990	51 826	-	51 826
1958/59	16 196	43 532	59 728	-	59 728
1959/60	20 019	25 637	45 656	27 541	73 193
1960/61	21 927	28 954	50 881	30 435	81 316
1961/62	23 080	32 648	55 728	27 591	88 319
1962/63	23 564	37 128	60 692	22 671	83 363
1963/64	24 006	41 577	65 583	18 433	84 016
1964/65	25 561	43 443	69 004	13 874	82 878
1965/66	29 084	45 752	74 836	9 199	84 035
1966/67	30 735	51 253	91 988	3 447	95 435
1967/68	32 509	50 002	82 511	1 423	83 934
1968/69	33 403	48 894	82 297	195	82 492
1969/70	33 317	46 975	80 292	65	80 357
1970/71	29 943	42 067	72 010	28	72 038
1971/72	26 630	38 473	65 103	-	65 103
1972/73	21 349	30 250	51 599	-	51 599
1973/74	15 949	21 951	37 900	-	37 900

Tarkemmin koulumuodon kasvaminen ja kutistuminen näkyy oppilastilastoissa (taulukko 3). Kansalaiskoulujen oppilasmäärä kasvoi vuosi vuodelta sitä mukaa kuin kouluja perustettiin ja laajennettiin. Vaikka jatkuvasti yleistynyt oppikoulunkäynti sekä maaseudulla että kaupungeissa vähensi kansalaiskoululaisten määrää, niin suurten ikäluokkien tulo kansalaiskouluikään jarrutti oppilasmäärien vähenemistä; määrät kasvoivat lukuvuoteen 1966 – 67 saakka. Varsinaisen kansakoulun koko oppilasmäärä oli saavuttanut huippunsa jo lukuvuonna 1960–61. Taulukosta on nähtävissä myös kurssinmuotoisuuden väheneminen ja lopulta kaatoaminen kuusikymmentäluvun kuluessa.⁵

Taulukko 4. Kansalaiskoulujen opettajat

Lukuvuosi Yhteensä. Kaupungit ja kauppalat

Maalaiskunnat

1955/56	529	529	-
1956/57	524	524	-
1957/58	570	570	-
1958/59	655	655	-
1959/60	2 481	1 125	1 356
1960/61	2 941	1 256	1 685
1961/62	3 173	1 314	1 859
1962/63	3 350	1 341	2 009
1963/64	3 542	1 430	2 112
1964/65	3 711	1 433	2 278
1965/66	3 983	1 486	2 497
1966/67	4 251	1 515	2 736
1967/68	4 268	1 556	2 712
1968/69	4 261	1 523	2 738
1969/70	4 238	1 550	2 688
1970/71	3 873	1 320	2 553
1971/72	3 617	1 191	2 426
1972/73	2 953	1 091	1 862
1973/74	2 238	971	1 267

Kansalaiskoulun opettajien lukumäärät näyttävät olleen yhteydessä oppilasmääriin. Molempien huippu sijoittuu 1960-luvun loppupuoliskolle, opettajien hieman myöhempään ajankohtaan 1968 – 69. Suhde lukumäärien kesken muuttui siis hieman, mikä näyttää viittaavan opetusryhmien hienoiseen pienentymiseen.

Nopsimmin vähenivät oppilasaruntoiloiden ja asuntolanhoitajien määrät. Kansakoulun jatko-opetuskomitean esitys asuntolanhoitajien kouluttamisesta oli ajankohtainen vielä 1950-luvulla, jolloin pitkämatkaisten oppilaiden kuljetuksia haittasivat monin paikoin autojen puute ja teiden heikko kunto. Tilanne muuttui täysin vuosikymmenen kuluessa. Tiestöä nykyaikaistettiin ja auto-kanta lisääntyi suorastaan räjähdysmäisesti. Koululaiskuljetukset

yleistyivät 1960-luvun puolivälissä, joten oppilasasuntoloiden määrä jäi ennakoitua pienemmäksi.

Kansalaiskoulu toiminnassa

Koulutyön yleisjärjestely

Luultavasti varovaisuussyistä jatko-opetuskomitea ei ehdottanut samanlaajuista koulutusta kaikille jatko-oppilaille. Koulu-tyyppejä se esitti kuntien valittavaksi neljä:

- 1-vuotinen kansalaiskoulu.
- ½-vuotinen kansalaiskoulu.
- 2-vuotinen kansalaiskoulu, jossa erilliset 7. ja 8. luokka.
- 2-vuotinen kansalaiskoulu, jossa on yhdistetty 7 - 8-luokka

Tavoitteeksi tuli lopulta se, että elokuun 1. päivänä vuonna 1970 jokainen oppilas saa asuinpaikkakunnastaan riippumatta samanpituisen peruskoulutuksen. Maaseudulla lähdettiin yleensä puoli- tai jopa neljänneslukuvuotta kestäneestä kurssinmuotoisesta ja siirryttiin yksivuotisen mallin kautta kaksivuotiseen.

Kansalaiskoulun piirinä oli kunnan alue, sen osa tai kahden, jopa useammankin kunnan alue. Kailanpää piti yhden kunnan aluetta parhaana ratkaisuna, koska kuntien yhteinen piiri aiheutti helposti kitkaa. Ongelmaksi saattoi nousta koulun paikka. Kuntainliiton koulu sijoitettiin miltei itsestäänselvyydellä suuren kunnan keskusta, yhden kunnan kansalaiskoulusta saattoi syntyä suurten kylien keskeistä kilpailua. Paikan valintaan vaikuttivat etenkin asutuksen sijoittuminen, ennakoidut oppilasmäärät sekä kuljetusmahdollisuudet. Rinnakkaiskoulujärjestelmän aikaan oli vaikea ennakoida, kuinka moni siirtyisi eri vuosina oppikouluun. Maalaiskunnissa myös vilkastunut poismuutto saattoi sotkea laskelmia.

Koulun sijoittamispaikan ratkaisi monesti tilojen saatavuus. Melko tavallista oli, että kansalaiskoulu aloitti varsinaisen kansakoulun rakennuksessa. Se saattoi johtaa ahtauteen ja sopeutumisvaikeuksiin, joten omaa koulutaloa odotellessa tiloja etsittiin mistä saatiin. Tämä merkitsi ehkä tietoaineiden opettamista

pikaisesti pystytetyissä parakeissa, seuratalon tai entisen maalais-
talon huoneissa ja käytännön aineiden sijoittumista vaikkapa
tarkoitusta varten kunnostettuun navettaan.⁶

Kuten varsinaisella kansakoululla niin myös kansalaiskoululla
oli kunnallisvaltuuston (tai valtuustojen) valitsema johtokunta; to-
sin kaupungeissa usein yhteinen. Tehtävätkin molempien koulu-
muotojen johtokunnilla olivat samat lukuun ottamatta oppivelvol-
lisuuden valvontaa, joka kuului kansakoulun johtokunnalle. Kan-
salaiskoulun budjetti oli huomattavasti suurempi kuin paikkakun-
nan yksittäisten kansakoulujen. Myös kuljetukset ja majoitus
aiheuttivat paljon järjestelyjä.

Työkoneet haukkasivat suurimman osuuden kansalaiskoulun
välinebudjetista. Vaikka koulu ei ollut ammattiin kouluttava oppi-
laitos, sen oli pyrittävä seuramaan nopeasti edistyvää tekniikkaa.
Koneiden hankinnassa piti ottaa huomioon kasvatuksellisuus, ra-
tionaalisuus, käytönkestävyys, työturvallisuus sekä tarkoituksen-
mukainen kokonaisuus.

*KUVA 2. Oikohöylä kuului peruskoneistukseen. Kuva Some-
ron kansalaiskoulusta. Valokuva op. Jorma Ärölä.*

Opintolinjat ja tuntijaot

Komitean mukaan opintojen tuli vastata "paikkakunnan asukkaiden enemmistön ammattia". Kansalaiskoulun opetuksen tuli palvella ympäristöä ja sen tuli olla kehittymiskykyistä. Onnistuneella opetusohjelmallaan kansalaiskoulun on helppo lähentyä koteja, Kailanpää huomautti.

Opetusohjelman laatimisessa kunnilla oli suuri vapaus, joka koski lähinnä elinkeinoelämään liittyviä oppiaineita. Opetuksen tuli olla voittopuolisesti käytännöllis-ammattillista, viikkotunneista varattiin käytännön opetukselle vähän yli puolet. Kunkin oppilaan opiskelu määräytyi sen linjan mukaan, johon hänet oli sijoitettu. Kaikille opetettiin samoja yleisaineita, mutta linja sai erityisluonteensa sille ominaisista käytännön aineista.

Komitean mukaan oppilasmäärän linjaa kohti tulisi pysyvästi olla vähintään 50. Silloin eri linjojen päätoimisille opettajille olisi riittävästi opetustunteja. Tähän vaikutti tietenkin se, olisiko koulu yksi- vai kaksivuotinen ja niissäkin opetuksen laajuus vaihtelisi. Etenkään maaseudun pienissä kansalaiskouluissa ei voitu toteuttaa linjajakoa, jolloin oli muodostettava yleislinja, jonka oppiaineet olivat paikkakunnan olojen kannalta tarkoituksenmukaisia. Kailanpää pitikin hyvänä, etteivät nuoret pääse kovin varhaisessa vaiheessa erikoistumaan. Myös oppilaiden harrastuneisuus tuli ottaa huomioon.

Opettajat

Kansalaiskoulussa oli aineenopettajajärjestelmä. Jos tuntikertymä oli riittävän suuri, saatiin perustaa yhden aineen opettajanvirkoja. Etenkin pienissä kansalaiskoulussa oli usein turvauduttava tuntiopettajiin, joilla ei aina ollut täysin kontrolloitua pätevyyttä. Pieniä määriä oppitunteja voitiin antaa myös muiden aineiden opettajien hoitoon. Yleisaineiden opettajan opetusalaan kuuluivat uskonto ja uskontojen historia, yhteiskuntaoppi sekä äidinkieli ja kirjallisuus, monesti laskento, laulu sekä voimistelu ja urheilu, jotka olivat edellä sanottujen lisäksi opettajankoulutuksen aineina.

Opettajia koulutettiin joissakin seminaareissa ja opettaja-korkeakouluissa. Käynnistysvaiheessa tarve oli suuri ja sitä helpotettiin poikkeuskoulutuksella, erivapauksia myöntämällä sekä nimittämällä virkoihin jatkokoulussa toimineita kansakoulunopettajia ilman lisävaatimuksia. Koulutuksen pääperiaate oli kuitenkin, että kansalaiskoulunopettajan koulutus olisi vuotta pitempi kuin kansakoulunopettajan. Koulutukseen otettiin kansakoulunopettajia ja soveltuvan akateemisen tutkinnon sekä eri alojen opistoasteisen tutkinnon suorittaneita.

Pätevöitymisehtojen moninaisuuden vuoksi kansalaiskoulun opettajisto oli heterogeenista. Suurimman yhtenäisen ryhmän muodostivat kansakoulunopettajista kansalaiskouluun erikoistuneet opettajat. Tässä he onnistuivat puhkaisemaan pienen reiän ammattikuntansa jatkokoulutusumpiperään. Käytännön aineiden ammatillisille kansalaiskoulun opettajanpaikat helpottivat alan liikakoulutuksen aiheuttamaa työttömyyttä. Sitä paitsi kansalaiskoulun opettajanvirka sopi nuorison kasvatuksesta kiinnostuneelle, jotkut taas tavoittelivat tointa kansalaiskoulusta perhetilanteen vuoksi.

Oppilaat

Oppilasaines oli aivan erilaista taajamien kuin maaseudun kansalaiskouluissa. Esimerkiksi Luopioisten kansalaiskouluun tuli yleensä rauhallisempia ja keskittymiskykyisempiä oppilaita kuin Tesoman suureen lähiökouluun Tampereella. Pienissä kunnissa ei ollut erityisopetusta, joten kansalaiskouluissa oli apukoulutasoisiakin. Heterogeenisuutta lisäsi sekin, että yksilöiden kehitystempo on hyvin erilainen. Kansalaiskoulussa jotkut voivat olla lähellä aikuisen kypsyyttä ja muutamat miltei alakoulutasolla. Oppilas oli kuitenkin hyväksyttävä sellaisena kuin hän oli.

Osan oppilaistaan kansalaiskoulu sai oppikoulun keskeyttäneistä. Koska oppikoulunkäynti katsottiin yhdeksi oppivelvollisuuden täyttämismuodoksi, oppikoulusuoritukset otettiin huomioon sijoitettaessa kyseinen oppilas sopivalle luokalle

kansalaiskoulussa. Yleensä oppikoulusta tulleet olivat keskitasoa kyvykkäämpiä oppilaita, toisaalta maaseudun kansalaiskouluissa oli niitäkin, jotka olisivat menestyneet oppikoulussa, mutta eivät olleet sinne pyrkineet. Toisinaan jotkut oppivelvollisuusiän ylittäneet tai koulunkäyntinsä laiminlyöneet halusivat tenttiä kansalaiskoulun oppimäärän yksityisesti. Periaatteessa tällainen ei voinut juurikaan tulla kysymykseen. Kodeista puuttuivat mahdollisuudet harjoitella käytännön oppiaineita, koska ne vaativat erityistiloja ja -välineitä.

Kansalaiskoulun oppilaat olivat murrosikäisiä. Se asetti suuren haasteen heitä opettaville. Vain puhaltamalla yhteen hiileen koulun opettajat saavuttivat hyviä kasvatustuloksia.

Kansalaiskoulun kasvatustyö

Kansalaiskoulun kasvatustavoitteet jatko-opetuskomitea jakoi kolmeen ryhmään: 1) oppilaan persoonallisuuden kasvattaminen, 2) hänen johtamisensa ammattiin sekä 3) hänen kasvattamisensa "yleisten kansalaisvelvollisuuksien täyttäjäksi". Viimeksi sanottu tavoite saavutettaisiin kansalaiskasvatuksella.

Persoonallisuuden kasvattamisessa kansalaiskoulun tuli soveltuvasti jatkaa kansakoulun työtä. Siksi komitea nojautui 1952 ilmestyneeseen kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintöön (1952:3, 13 - 26), jossa asiaa oli käsitelty laajasti. Sanotussa mietinnössä pidettiin tärkeimpinä osapäämäärinä sivistysharrastuksen herättämistä, pysyviksi katsottavien arvojen omaksumista, toisen vakaumuksen kunnioittamista ja suvaitsevaisuutta, sosiaalisia taitoja sekä kotiseudun-, isänmaanrakkauden ja yleisen ihmisyyysaatteen herättämistä ja lujittamista sekä kasvatusta taloudellisuuteen. Osatavoitteissa näkyy 1940-luvun kasvatusgurujen J. E. Salomaan ja Matti Koskenniemen vaikutus, kotiseuturakkaus viittaa Aukusti Salon pyrkimykseen.

Oppilaan johtaminen ammattiin ei merkinnyt varsinaista ammattikoulutusta vaan kansalaiskoulun orientoitumista ammatilli-

seen suuntaan käytännön aineiden opetuksessa. Kätevyuden kehittämisen ohella kansalaiskoulun tuli antaa havainnollinen käsitys eri ammattialoilla suoritettavan työn luonteesta. Kailanpää muistutti, että koulumuodon päämäärän mukaisesti koneiden käytön opettaminenkin oli lähinnä kasvatuksellista. Jatko- ja ammattikoulun kasvatus nojautuivat erilaiseen koulutuskulttuuriin, joten aikaisemmin niiden yhteensovittaminen ei aina ollut onnistunut (ks. Jauhiainen 2002, 206). Kansalaiskoulun vakiintuessa yhteistyö vilkastui, koska ammattikoulu sai oppilaansa miltei sataprosenttisesti kansalaiskoulusta.

Kansalaiskoulun tuli *lisätä oppilaan ammatinvalinnan mahdollisuuksia* paitsi oppiaineillaan myös muulla ohjauksella. Opettajilta se edellytti yhteistyötä sekä yhteydenpitoa ammatinvalintaviranomaisiin

Missä määrin kansalaiskoulun opetus sitten noudatti Georg Kerschensteinerin ja John Deweyn toiminnallista oppimista? Tarkoituksenmukaisuussyistä opetussuunnitelmassa ja sen toteutuksessa oli kuljettava kultaista keskitietä. Esim. Deweyn laboratorio-koulun puuvillan siemenkotien nyhtäminen ja kuitujen tutkiminen olisi Suomen kansalaiskoulussa vienyt liiaksi aikaa eikä se ollut opettajajohtoisen perinteen mukaistakaan. Kerschensteinerin suosittelema työn omakohtaisen suunnittelun periaate kuului kyllä suositeltaviin käytänteisiin. Joka tapauksessa sekä komitea että Kailanpää tähdensivät, että opiskeluun kuuluva tietoaimeskin olisi, mikäli suinkin mahdollista, opiskeltava käytännön työn yhteydessä.

Kansalaiskasvatuksen Pauli Arola (2003) määrittelee väljästi tietoiseksi kasvatustoiminnaksi, joka tähtää yhteiskunnan jäsenten valmentamiseen kansalaisuuden asettamiin vaatimuksiin. Kansalaiskasvatuksena on pidetty hyvin monenlaista toimintaa. Laajassa mielessä siihen kuuluu oppivelvollisuuskoulun opetuskin, joka on tarkoitettu kaikkien kansalaisten perussivistykseksi.

Jatko-opetuskomitea luonnehti asian siten, että tiettyjen eettisten ominaisuuksien lisäksi kansalaiskoulun käyneellä tulisi olla

KUVA 3. Kuopiolaispojat koristelevat hillolla maitokiiseliä 1960-luvulla. Valvonta ei petä!. Valokuva op. Tiina Kempainen.

riittävän laaja yleissivistys, johon kuuluivat tiedot sen yhteiskunnan rakenteista sekä sosiaalista ja taloudellisista oloista, jossa hän tulee toimimaan. Perustan tälle loi kansakoulu, mutta varsinainen yhteiskunnallinen kasvatus kuului nimenomaan kansalaiskoululle. Tähän totuttaisi myös hyvin järjestetty kouluelämä, jossa oppilaille on annettu toimintamahdollisuuksia.

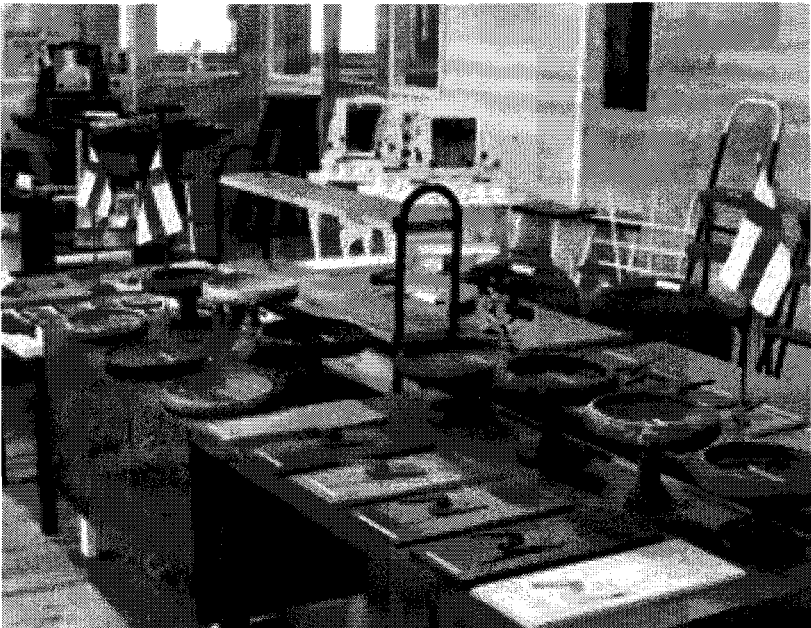
Kailanpää painotti voimakkaasti kokonaisopetuksen tärkeyttä kansalaiskouluopetuksessa. Sotien välisenä aikana ideaa oli ajanut erityisesti alakansakoulun kehittäjä Aukusti Salo. Aineenopettajaisessa kansalaiskoulussa sen toteuttaminen oli kuitenkin vaikeampaa kuin kansakoulussa. Koska kansalaiskasvatus ei muodostanut minkään yksittäisen oppiaineen ydinsisältöä, niin opettajien yhteistyö, opetuksen integrointi, oli keskeistä.

Kansalaiskoulun paikka ja tehtävä Suomen koulujärjestelmässä

Peruskoulu levittäytyi vuodesta 1972 alkaen yli valtakunnan. Viimeisenä uuteen järjestelmään siirtyi pääkaupunkiseutu 1977. Peruskoulun alkuvuosina vanhan järjestelmän aikana aloittaneet keski- ja kansalaiskoululuokat jatkoivat omien opetussuunnitelmiansa mukaan ns. latvaluokkina kevääseen 1981 asti.

Kansakouluväen hartaasti odottamasta kansalaiskoulusta tuli vain Suomen kansakoululaitoksen jatko-opetuksen historian viimeinen vaihe ja samalla sen historian loppu. Kansakoululaitoksen perillinen peruskoulu oli yhtenäiskoulutyypinen oppilaitos, jonka rakenteeseen jatko-opetusta ei varsinaisesti kuulunut lukuun ottamatta 1980-luvulla aloitettua vapaaehtoista lisäluokkaa ("kymppi-luokkaa").

KUVA 4. Poikien käsitöitä Tampereen Tesoman kansalaiskoulun kevätnäyttelyssä 1968. Valokuva op. Aarne Luopajarvi.

Kansalaiskoulu oli merkinnyt vuosikymmenien unelman täyttymistä. Maan erinomainen kansakoulu oli saanut täydennyksekseen mallikelpoisen jatko-opetuksen. Koulun kehittämisspyrkimysten kiihdyttyä sotien jälkeen kansalaiskoulun idea alkoi kuitenkin viitata pikemminkin menneisiin utopioihin kuin uudistajien visioihin. Uusi jatko-opetusmuoto jäi koulunuudistusspyrkimysten varjoon, miltei näkymättömäksi. Sitä pidettiin väli-vaiheena, tilapäisenä apurakennelmana, peruskouluun siirryttäessä. Matalan profiilin koulumuotona se kuitenkin kasvatti nuorisoa yhteiskuntaan ja työelämään – ja hyvin tuloksin, vaikka virallisten arviointien kulta-aikana oli vielä kaukana edessäpäin!

KUVA 5. Tyttöjen käsitöitä Someron kansalaiskoulun kevät-näyttelyssä. Valokuva op. Jorma Ärölä.

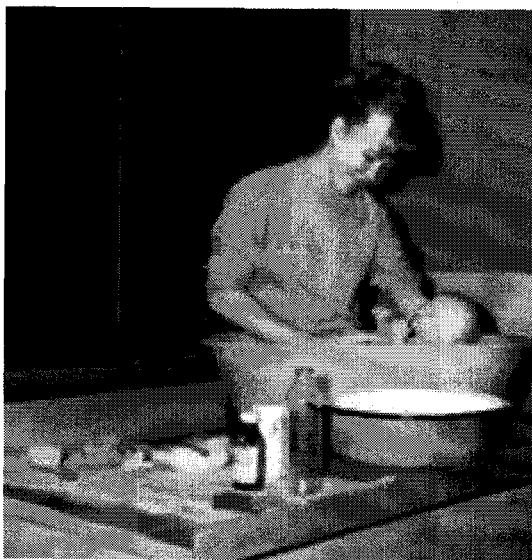
Koulunuudistuksen valmisteluvuosina oppikoulun ekspansio kiihtyi. Oppikouluopintojen perustana oli uushumanistinen ajattelu, jonka vahvuus piili vieraiden kielten ja eri tiedonalojen laajoissa

oppimäärissä. Humanistisessa kasvatuserittelyssä tähdenneittiin laajan kirjallisen yleissivistyksen merkitystä. Sen uskottiin avartavan oppilaan maailmankuvaa ja tarjoavan hänelle laajan liikkumavaran omaa elämää koskevien ratkaisujen tekemisessä. Kansalaiskoulun opetussuunnitelma ei täyttänyt humanistien vaatimusta eikä myöskään niiden, jotka politisoituneella kuusikymmentäluvulla vaativat yhteiskunnallisesti sävyttynyttä sivistystä. Sitähän kansalaiskoulu oli kyllä tarjonnut. Mutta vasemmistolaisesti orientoituneet älyköt ihannoivat lähinnä yhteiskunnan muuttamiseen tähtäävää kriittistä yhteiskuntatietoa. Siihen verrattuna kansalaiskoulun antama yhteiskuntakasvatus oli matalaprofiilisenä säilyttävää. Kansalaiskoulussa pyrittiin kasvattamaan kunnan kansalaisia, jotka tekisivät työnsä asiallisesti ja osallistuisivat maltilliseen kansalaistoimintaan.

Viimeisten kansalaiskoulun opetussuunnitelman mukaan opiskelleiden päästötodistusten jako merkitsi konkreettista raja-kohtaa suomalaisen oppivelvollisuuskoulun historiassa. "Muistokirjoituksessaan" Opettajain Lehden päätoimittaja Antti Henttonen (1981, 18–21) kirjoitti: "Peruskoulu on sisäisesti sairas sen vuoksi, ettei kansalaiskoulun parhainta sisältöä, käytännön opetusta, kelpuutettu peruskoulun opetusohjelmaan." Samaa toivoivat monet muutkin kansalaiskoulun suosijat ja ennen kaikkea sen opettajat. Peruskoulua suunniteltaessa siihen piti ottaa kansalais- ja keskikoulun parhaat puolet. Henttonen valitti, että politikoinnin vaatimien kompromissien seurauksena kansakoulusta otettiin lähinnä vain vakiintunut hallinto, teoriavaltainen oppisisältö siirtyi keskikoulusta. Tästä kärsivät ne oppilaat, joiden taipumukset viittasivat enemmän työharjoitukseen kuin kirjaviisauteen. Positiivista oli kirjoittajan mukaan se, että peruskoulu peri kansalaiskoulusta opettaja-ainesta, jolla oli vankka kokemus häiriöille altistuvien murrosikäisten kasvatuksesta.

Kansalaiskoulun suosijat kokivat tietovaltaisen opetuksen vähentävän heikosti suoriutuvien opiskelumotiivaatiota. Peruskoulun markkinoinnissa runsasta valinnaisainetarjontaa oli käytetty syöttinä

houkuteltaessa kansalaiskoulun kannattajia suopeaksi uudistukselle. Mutta työaineiden suurta määrää ei millään saatu sopimaan peruskoulun opetussisältöihin, koska kaikille yhteisten tuntien määrä paisui niin suureksi, että valinnaisaineille ei jäänyt sitä tilaa, mitä peruskoulua suunnitellut komitea oli alun perin tarkoittanut. (Ks. Lappalainen 1985, 157–166.) Tietoaineiden vallatessa tilaa tuntijaossa käytännön aineiden edustajat saivat taistella niukentuvista tuntimääristä, jotta edes aineen keskeisimmät asiat opittaisiin. Oli myös niitä, jotka ajattelivat yksinkertaisesti, että käsityö kuului menneisyyteen, koska kaikki tehtiin koneilla!

KUVA 6. Kansalaiskoulu toi perhekasvatuksen ja lastenhoidon suomalaiseen peruskoulutukseen. Oppilas Hilikka Koponen kylveää nukkevauvaa Kuopion Männistön kansalaiskoulussa 1962. Valokuva op. Tiina Kemppainen.

Keskikoulumalliin peruskoulun opetussuunnitelmaa ohjasi vuosia kestänyt suunnittelu- ja lainsäätämisprosessi. Lailla säädettyyn oppiaineiden luetteloon tuli yhteisiksi aineiksi kaksi oppilaalle vierasta kieltä. Päätös oli myönnytys maan ruotsinkielisille sekä

niille, jotka olivat huolissaan peruskoulun mahdollisuudesta taata riittävän hyvä pohja lukio-opiskelulle. Näin menetellen uskottiin myös oppikouluväen peruskouluvastaisuuden lieventyvän.

Peruskoulun opetussuunnitelman muodostumiseen vaikutti myös ammattikoulujen asenne. Tosin kansalaiskoulun ja ammattikoulun kesken ei enää ollut kilpailua oppilaista kuten joskus aikaisemmin, mutta viimeksi sanotun edustajilla ei aina ollut kovin korkeata käsitystä oppivelvollisuuskoulun työnopetuksen tasosta. Ammattikoulut odottivat yleissivistävän koulun varustavan heille tulevat oppilaat ennen kaikkea mahdollisimman hyvillä äidinkielen ja matematiikan taidoilla. Niiden pohjalle ammattikoulu voisi rakentaa tehokkaan ammattiopetuksensa.

Kansalaiskoulua voidaan pitää Suomen rinnakkaiskoulujärjestelmän viimeisenä vihantana. Sen hämäränä taustana oli ollut vielä säätyajattelu, vaikka eroon pääseminen siitä oli alkanut jo 1860-luvulla. Säätyjen paikalle olivat asemansa vakiinnuttaneet luokat. Koulutuksellinen luokka-ajattelu legitimoitiin vielä sotien jälkeenkin kansakoulukomitean mietinnössä: kansakoulun tuli antaa pohjaa työntekijä-, keskikoulun työnjohtaja- ja lukion johtamistason ammattikoulutukselle. Luokkarajojen ylittämistä ei toki enää pidetty niin paheksuttavana kuin ennen, mutta koulutusmahdollisuuksien rajoittaminen katsottiin välttämättömyydeksi. Kansakoulukomitean puheenjohtaja Alfred Salmela naulasi asian kiinni huomauttamalla, että "ylimpiä paikkoja ei ole kaikille. Sille ei koulunuudistukseen mahda mitään." (KM 1946:2, 17-18).

Luokka-ajattelu piti yllä mahdollisuuksien epätasa-arvoa pitkään koska kansalaiskoulu, alempi oppivelvollisuuskoulutus, sulki sen pelkästään käyneiltä useita jatko-opintoteitä. Sama ajatuskanta vaikutti vielä peruskoulun alkuaikanakin, jolloin alimpia tasokursseja opiskelleen jatkokoulutusoptiot olivat yhtä niukat kuin kansalaiskoulun päästötodistuksen saaneella. Epäkohtaa käytettiin aseena koulutuspoliittisessa taistelussa, vaikka toisaalta kysyttiin joskus, mitä tekee lukiokelpoisuudella sellainen, jolla

ei ole pienintä aikomusta pyrkiä lukioon! Hän tarvitsisi sitä opetusta, jota kansalaiskoulu tarjosi.

KUVA 7. Maatalouslinjan 1968 maisemoitu palokaivo Somerolla on näkyvä muisto kansalaiskoulusta. Valokuva op. Jorma Ärölä.

Lähteet ja kirjallisuus

Viralliset lähteet

Keisarillisen Majesteetin Armollinen julistus kansakoulutoimen lopullisesta järjestämisestä.

Ask 12/1866.

Laki oppivelvollisuudesta. Ask 101/1921.

Asetus oppivelvollisuuslain täytäntöönpanosta. Ask 183/1921.

Asetus kansakoulun järjestysmuodosta annetun asetuksen muuttamisesta. Ask 398/1943.

Kansakoulukomitean mietintö 1946:2

Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II. 1952:3.

Kansakoulun jatko-opetuskomitean mietintö 1954:12 .

Kirjallisuus

Arola, Pauli 2003. Tavoitteena kunnan kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924. Helsingin yliopisto.

Henttonen, Antti 1981. Historiaan siirtyneen kansalaiskoulun parhaita sisältöä olisi palautettava peruskouluun. Opettaja 32–33/1981.

Jauhiainen, Annukka 2002. Työväen lasten koulutie ja nuorisokasvatuksen yhteiskunnalliset merkitykset. Kansakoulun jatko-opetuskysymys 1800-luvun lopulta 1970-luvulle. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C osa 187.

Kailanpää, Aarre 1962. Kansalaiskoulu. WSOY.

Lampinen, Osmo 2003. Suomen koulujärjestelmän kehitys. 3. p. Gaudeamus.

Lappalainen, Antti 1985. Peruskoulun opetussuunnitelman syntyprosessi ja peruskouluopetuksen johtamisjärjestelmän muoutuminen. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 28.

Männistö, Jyrki 2002. Jatko-opetuksen juurruttaminen – puolen vuosisadan intressikiista. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja 2002.

Telemäki, Matti 1979. Tampereen kansakoulun historia 1872 – 1976. Tampereen kaupunki.

Tuulio, Tyyni 1977. Lucina Hagman. Teoksessa Suomalaisia vaikuttajainaisia. Toim. S. Pohjanpalo ym. WSOY.

Viitteet

¹ Vuonna 1943 annettuun lainmuutokseen asti (Ask 398/1943) kansakoulun päästötodistus annettiin neljännen yläkansaluokan suorittamisen jälkeen, jatko-opetuksesta tuli erillinen osallistumistodistus.

² Supistetun koulun oppilas sai opetusta kahtena alakouluvuotena yhteensä 24 viikkoa ja neljän yläkouluvuoden aikana 112 viikkoa eli yhteensä 136 viikkoa (Ask 101/1921, 7§; Ask 183/1921, 7§). Täydellistä kansa- ja jatkokouluopetusta saanut kävi koulua jopa 288 viikkoa. Siten supistetun koulun kasvatti ei saanut perusopetusta edes puolta (47,2%) parempiosaisen oppivelvollisen nauttimasta.

³ Kunnallinen keskikoulu kuului kunnan kansakoululaitokseen. Se tarjosi oppilaalle maksuttomina kansakoulun kaikki edut, kuten opetuksen, opiskeluvälineistön, ruoan ja pitkän koulumatkan haittoja poistavat järjestelyt.

⁴ Esim. Lucina Hagman käytti nimeä "kansalaiskoulu" alustaessaan Kasvatusopillisen yhdistyksen kokouksessa 1906 aiheesta "Koulukysymys sosiaaliselta kannalta". Tosin hän ei tarkoittanut kansakoulun jatko-opetuksen kehittämistä vaan esitti vision yhtenäiskoulusta. Tuulio 1977, 14

⁵ Kailanpään (1962, 30) tiedossa oli, että eräät kunnat halusivat siirtää velvollisuutensa laajan jatko-opetuksen järjestämiseen 1960-luvun puoliväliin, koska suuret ikäluokat olisivat silloin ohittaneet oppivelvollisuusiän. Hän huomautti, että lain henki oli, että kaksivuotiseen kouluun tulisi päästä niin pian kuin mahdollista.

⁶ Esim. Vesilahdessa käytettiin Tapolan punaista tuparakennusta, jossa vuonna 1817 oli aloitettu ns. Ahlmanin koulu ja myöhemmin pitäjän ensimmäinen kansakoulu. Pirtissä opettajanuransa aloittanut Jorma Ärölä sanoi tunteneensa kulttuurihistoriallista nostalgiana. Teiskon kansalaiskoulun puu- ja metallityö sijoittui Poukan talon käytöstä pois jääneeseen navettaan, valmiit työt säilytettiin rakennuksen vintillä, joka toimi myös paikallisen maanviljelijän heinälatona.